

„Svetimas turtas neina į gera“: poholokaustinės refleksijos iš folklorinės perspektyvos

VILMA DAUGIRDAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA: Straipsnis rėpia įvairiopą pastarųjų metų (2006–2010) Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folkloro ekspedicijų medžiagą, kurioje karo ir pokario įvykių kontekste memuarizuojama žydų tautą ištikusi tragedija. Tyrimui pasirinkus folklorines istorijos refleksijas ir kolektyvinę atmintį reprezentuojančius, tik asmenine patirtimi grįstus prisiminimus neteisėtai pasisavinto svetimo turto tema, siekiama kompleksišškai aptarti folklorinėje tradicijoje išryškėjusias naujas žydų demonizavimo tendencijas, nuo kurių, tikėtina, neatsiejamos konfliktinės situacijos sprendimų paieškos žodinėje tradicijoje.

RAKTAŽODŽIAI: holokaustas, žydai, turtas, folklorinė interpretacija, individualizuoti pasakojimai, demonizavimas, konfliktinė situacija.

Folkloristikos objekto skalė šiandien interpretuojama gana plačiai: nuo į praeitį nueinančių ir jau tik fragmentiškai fiksuojamų klasikinių žanrų ar jų modifikacijų iki žanriškai nestruktūruotų naratyvų kompleksų, grindžiamų asmenine kalbėtojo patirtimi ir požiūriu, ar apskritai iš prigimties folklorui nebūdingų pavidalų, gyvuojančių ir plintančių raštu ar per elektronines komunikacijos priemones. Tradicinį pasakojamąjį folklorą keičiančius vadinamuosius asmeninės patirties naratyvus kol kas sunku būtų apibrėžti žanro ar temos atžvilgiu, tačiau fiksuojamoje medžiagoje jau ryškėja tam tikros teminės grupės, kurių viena būtų istorijos interpretacijos. Žodinė istorija (*oral history*), grindžiama asmenine kalbančiojo patirtimi, ją tiriančių istorikų teigimu, nėra folkloras, paskalos, gandai ar nuogirdos (žr. Moyer [2010]), tačiau praeities įvykius išgyvenusių žmonių tiesioginiai liudijimai galėtų būti įdomūs, aktualūs ir folkloristui kaip kolektyvinę bei kultūrinę atmintį akumuliuojantys tekstai, beje, neretai ir su senosios pasaulėžiūros inkliuzais. Negana to – istoriniai įvykiai kartais tiesiog interpretuojami pasitelkus folklorinę-mitologinę patirtį ir inkorporuojami į jau esamą folkloro žanrinę sistemą. Žinoma, asmeninę patirtį reprezentuojantys tekstai kaip istorinis diskursas suponuoja vienokias tyrimų galimybes ir visiškai kitokias tyrimų perspektyvas

atveria folklorinį žiūros tašką pasirinkusiam tyrinėtoji. Pastarųjų metų lauko tyrimai leido pasidomėti, kaip folklorinė ir asmeninė patirtys atsispindi dar užgriežiamų, tačiau su iš gyvenimo išeinančia vyresniąja karta į užmarštį grimztančių istorinių įvykių vertinimuose. Straipsnyje, pasirinkus individualizuotas pohlolokaustines refleksijas ir tautosakos klasikai atstovaujančius tekstus, bus siekiama į šią medžiagą pažvelgti kaip į folklorinės prigimties diskursą, susitelkiant į tai, kas ir kodėl reikšminga istorinį naratyvą plačiąja prasme kuriančiam, pačiam istoriją išgyvenusiam pateikėjui, nesigilinant į istorikams aktualias tokios medžiagos verifikavimo problemas¹.

ISTORIJOS KONTŪRAI FOLKLORINĖSE INTERPRETACIJOSE

Senosios kartos prisiminimuose apie miesteliuose gyvenusių žydų bendruomenes apmąstoma, dažnai pasitelkus folklorinę-mitologinę patirtį, ir šią tautą ištikusi tragedija (žr. Daugirdaitė 2009a: 148–161). Neretai pasakojimai apie holokaustą išplaukia tarsi savaimė, be užrašytojo iniciatyvos. Kartu reikia pripažinti, kad ne visada net klausinėjamas žmogus linkęs kalbėti apie tai², motyvuodamas asmeninės patirties stoka, dažniausiai tik patvirtindamas buvus visokių kalbų po žydų tautą ištikusios tragedijos, o perklaustas, ką gi konkrečiai kalbėję, kartais ryžtasi plačiau pakomentuoti savo tikėjimo / netikėjimo šių kalbų tikrumu versijas, pateikdamas „kompromisinį“ variantą kaip tų kalbų apibendrinimą, neminėdamas konkrečių pavardžių, pasakodamas atsargiai, tarsi nukąsdamas neturėjusių išsprūsti žodžių pabaigas ar kitaip „išlaptinti“ neviešintiną informaciją. Kita vertus, apskritai šiandien mūsų fiksuojamų pokario prisiminimų fragmentiškumo ar nebus lėmę ir tai, kad tokiems naratyvams funkcionuoti nebuvo terpės, nes tokie tekstai negalėjo laisvai integruotis į viešą kaimo ar miestelio bendruomenės diskursą³.

.....

- 1 Beje, tokį atspirties tašką parankiu laiko ir, pavyzdžiui, mentalitetų analizei folklorą linkę pasitelkti tyrinėtojai, teigiantys, kad nors ir neatspindėdama „tikrų“ istorinių faktų tautosaka suteikia prielaidas sužinoti, kaip tie faktai buvo traktuojami liaudies sluoksniuose (Savukynas 2002: 168–169).
- 2 Galbūt tikslinga būtų priminti, kad apibendrinant pastarųjų metų folkloro ekspedicijų medžiagą jau pastebėtas polinkis nutyliėti ne tik nelabai moraliai atrodančios biografijos detales, bet ir istorines aktualijas (žr. Stundžienė 2009: 73).
- 3 Marcelijus Martinaitis prisimena: „...Kalbinė pokario aplinka buvo labai paveikta to meto represijų, trėmimų, persekiojimų baimės. Kalba pasidarė tokia pavojinga, kaip ir visokie dokumentai, nuotraukos, laiškai, knygos, dėl vieno kito prisitarimo galėjai susilaukti didelių nemalonių <...> labai susiaurėjo visas kalbinės veiklos laukas, o su juo smarkiai pasikeitė ir žmonių santykiai, bendravimo būdai, viešojo kalba, ji tapo „sukolektyvinta“, prikaišiota sovietinių naujadarų ir svetimžodžių. Tokia diegiama kalba net nebūdavo ką apie save ir savo artimuosius papasakoti“ (Martinaitis 2007: 208).

Ir nors prisimenama praeitis neišvengia fragmentiškumo, tačiau turimi duomenys leidžia mėginti bendrinti, kaip interpretuoti karo ir pokario įvykiai, tarp jų ir holokaustas, į kurį atsiliepiant žodinėje tradicijoje generuotos įvairios temos. Tikriausiai nebus per drąsu teigti, kad pastarųjų metų folkloro lauko tyrimų medžiagoje ryškėja tendencija, kai selektyvinė individualios atminties funkcija (žr. Брагина 2007: 159) senąjį folklorą apie žydus redukuoja kaip nereikšmingą praeitį, „saugotinais vienetais“ pasirinkdama su holokaustu susijusius įvykius:

– *O dar dėl tikėjimo žydų. Ar matėt, kad jie ką nor kitap daro, ne tep, kap katalikai?*

– Tai jieį kitap, kitap. Bet aš nemoku pasakyc, ba aš nežinau. O. Šito aš nepasakysiu, kap jieį darė, ba aš šito nežinau. Cik tep sakė. Viskas jų kitap, jieį ir meldzias kitap. Jieį meldzias, bet jieį kitap. Aha. O gal žydai visai nesmeldzia? Ne, nu, nežinau šito. Jau aš apie žydus tai šito [nežinau]. Ba, aš sakau, dar aš jauna buvau irgi, kap juos iššaudė, tuos žydus, tai aš šito gerai neatsimenu. Kap šaudė, tai jau aš atsimenu, kap šaudė. Tai jau atsimenu, kap šaudė. Aš dar buvau [jauna], kap tuos žydus šaudė, tai aš dar nebuvo merga kap raikia. Atsimenu, cik jau mano seneliai... Guļėj bobutė, nu, ir kap paraina vaikai iš vakarėlio (jau šicieį jauni) ir jieį (tį kur gal kokia lancyna buvo) gal susgrabaschojo, gal kokių šaukštų ar ko [ieškojo], tai ji šoko: „Oi, žydų dūšios! Oi, žydų dūšios!“ Nu, ji labai gailėjos tų žydų, kap juos šaudė. Gailėjos, nu. Nu, nekaltus žmones suvarė, pacys sau duobes išsikasė. Įsivaizduokit, kap buvo. Kap gali? Ir tuos žydus... Mani net pakrato irgi: pacys sau išsikasė duobes, sustatė. Bet dzievaži, koki bedzieviai, koki beširdziai žmonės. Nu, šitep padaryk... Ir sustatė prie tų duobių ir šaudė, ir cieį žydai tosa duobėsa krito. Vienas... gal nušovė vienų kap raikia, kito gal nenušovė ir užkasė žamėm. Jau tį tai nežinau, koki žvėrys, ne žmonės šaudė tuos žydus.

Užrašyta Mėčiūnų k., Kapčiamiesčio sen., Lazdijų raj. 2008 m. LTRF⁴ cd 235(1).

Kaip atskirą siužetų grupę būtų galima skirti poholokaustines refleksijas žydų turto tema, kurios atgarsiai dažniausiai pateikiami per asmeninę patirtį. Ši tema ieškojo nišų ir folklorinėje tradicijoje, kurioje konkrečiomis raiškos formomis anksčiau tarsi ir nebuvo aktualinta. Į emociškai sukrėtusias istorines pervartas atsiliepta senosiomis folkloro formomis, kurias pasiūlė dar gyva tradicija. Pastarųjų metų folkloro ekspedicijų patirtis leistų svarstyti, kad gal neatsitiktinis sutapimas, jog Žemaitijoje, kur dar ir šiandien labai populiarūs tradicinių sakmių siužetai apie užkeiktus (užkastus, degančius) pinigus ir bandymus juos iškasti (žr. Būgienė 2007: 70), naratyvai žydų turto tema pasakojami kaip sakmiški nutikimai⁵:

.....

4 LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.

5 Negalint kaip atspirties tašką straipsnyje keliamoms prielaidoms pasitelkti apibendrintų tekstų nuorodų, nes naudojama naujausių lauko tyrimų medžiaga nėra susisteminta ar kaip nors kitaip sutvarkyta ar skelbta, pateikiamos kartais galbūt ir ilgokos pavyzdžių citatos.

Pateikėja. Vuo viel kėtkart gyvenuom tatā kaimė. Ėr ejuom į kolkuoza daržėnė vuogtė šiaudų, šiaudų vuogtė. Je, pasiimsiav tas tuokės druoboles, susirišėm ėr parsinėšėm, ki-tėp nebturiejuom pašara. Nu, ėr [viskas] nakties laiki bova, tėp kuoki dvylikta valonda, ėr išėjuom <...>. Ėr ons įejė į veiną galą tou daržėnies, aš įejau į ontrą galą daržėnies. Aš tėk gruobu į tou pantą, ėr tatā čia jau pešious, pasidengiau tou druobolė, pešious čia tou pantą. Tėk mon tėp – šiu šiu šiu šiu šiu. An tėik cyp, tėik cyp, tėik cyp! Tėp ruoduos, kāp anam seilės varv, kāp kažkas. Aš mėšėju (dėdelė drosė bovau), aš mėšėju... I veizo, nu, nieka nematau. Graibaus, a nie degtokų, būčiau užbriežos paveiziejos. Vuot. Ale ruoduos, kad į monė veiz i cyp, i tėp, kāp seilės varv anam, kāp kažkas. Aš tėk mėšėju, krėso vėsu kūnu ėr sugruobsu aš anou. Vėinkar krėtau – dar daugiau [šnypsčia], ontrąkart krėtau – vis tėik šnypsšt, i gatava. Aš jau tuoki, kažėkas tėp kāp nejaukė pasidarė. <...> „Tievā, – sakau, – akšėn, mon čia yr jau negerā.“ I nie čiočkš, nie brakš. I pasėbaigė.

Vuo tən liob sakys, kad yr pėnėngā tuo daržėnie [pakasti]; žydā bova suvartytė [ten]. Juk kėtkart, kā žydus šaudė, tada anos sugrūdė į veiną daržėnė, į kėtą daržėnė, oždarė, tortą atiemė ėr anos tən laikė. Vuo. <...> I tuo daržėnie kak raz bova [uždaryti žydai]. Paskou ruokoujavuos i kuokės dvė naktės nebejuom vuogt tų šiaudų. Jau kažėkas tėp vuot vis tėik tėp negerā. Nu, i paskou viel ejuom, i nieks nieka. Vuo raz pasėtaikiau un tuo šmuota, kur tėi pėnėngā a kokėj brungenybės [buvo užkasta].

– *O kaip dar galėjo tie pinigai užkeikti ar paslėpti pasirodyti?*

Pateikėjas. Daugiau ognės deg, kur yr pėnėngā.

Pateikėja. Paskou mūso tən bova susieds. I tən tuo patio daržėnie [irgi matė]. <...> Dar ons tebie gyvs, bet jau sens yra. Ons saka, aš ėno pruo tou daržėnė (kur mon tən tas šnypsštė, ėr ons ėna pruo tou daržėnė), ons saka, baisiausės kamoulys ognėis, tuoks kamoulys [parrieda]. Saka, aš nebžėnau, kor bepolt, saka, biegau i nubiegau, i pasėbaigė. Vuo tuo patio daržėnė, i ons matė, tas susieds.

Pateikėjas. Kad ons būt metės... Saka, rėk, ka pėnėngā ruoduos, rėk mest ražončių vėršou.

Užrašyta Židikuose, Mažeikių raj. 2007 m. LTRF md 188(5-6).

Kol kas tik rytų Lietuvoje, kur folklorinė kultūra dar persmelkta įvairių tikėjimų (žr. Daugirdaitė 2009b: 217), užfiksuota pavyzdžių, kai istorinių įvykių prisiminimai tyrimui aktualia tema konstruojami gando ar tikėjimo maginių gebėjimų turinčių kitataučių galia pagrindu:

– *Jūs minėjot, kad žmonės kai kurie pasinaudojo žydy turtais. Kaip jūs ten sakėt, kad žydy turtu...?*

– Neapsidžiaugsi. Anas nenuveina geruoju.

– *O kodėl?*

– Nu, matai, žydai irgi turėjo tokį kap prakeiksmų tokį kažkaip tai. Jeigu tas žydas, vat, palika pas žmogų ti turtus ir pasakė vat: „Aš grįšiu – tu man gražinsi.“ Ti, išeina, kiek jam dalį davė užu saugojimų, o jeigu aš grįžtu, tu man šituos jau gražinsi. Ir vat grįža, ir tas žmogus išsižadėja – nedavė, negražina jam šitų [turtų], neatidavė, išsigynė, kad neturi.

– *Ir kas buvo tam žmogui?*

– Nu, nežinau. Kažkap šeima išmira anksti. Ir patys šitie, ir vaikai anksti išmira.

– *O čia buvo keli tokie atvejai?*

– Vat aš vienų šitokį atvejį žinau ir žinau. Aha. Ir žmonės žina. Ir viską žina. E ti kur aplinkui kalba, tai daug, saka, šiteip, saka, užgynė ir užgynė turtų. Bet saka, taip kad žydų turtu neapsidžiaugsi. Kažkaip tai anie prakeikia tadu, kad tu jau būktai jam neatiduodi <...>. Saka, jeigu jau negrįža anas, tai, aišku, jau negrįža, bet jeigu grįža, tai tu turi atiduot jam.

Užrašyta Bėčiūnų k., Ignalinos sen. ir raj. 2009 m. LTRF cd 312(7).

– Nuje, buvo sunku: tėvas pamirė, du pūdai liko [grūdų], – dešimt haktarų žemės – i sėklai, i valgyc. Trys vaikai <...> i kaip nori gyvink. I kad ne žydas, anas (moma tarnavo per jį), kai paskutinį karvį norėjo perduoc [mama], tai tas žydas išsistorojo, kad paskolų [ji gautų], kad ašsisėt laukas. A tep tai nežinau, kap mes būtume išbuvi.

– *Tai geras žmogus buvo?*

– Žydas geras žmogus. Geras. Anas, anas, – mes augom, – tai anas savo vaikų nieko neišmetinėjo. Išplauna i, būdavo, mamai ataduoda, sako: „Cia mano mergaičių.“ I sukneliutes, i apsiavimelį kokį ana [žydo žmona] visadu ataduodavo. A paskui gietan juos gi kai išvarė tinai vokiečiai... Nu, tai per juos disciplina, per žydus. Moma gi jau tarnavo kiek metelių. Buvo labai jau geri [kai mama aplankė juos gete], sako: „Ko unksčiau neatajai in mus? Mes būtum padavį daug tau, kad tu tarnavai – skolingi mes tau. E dabar, – sako, – negalim mes tau palikt“, – jų aškeikta paliko.

– *Kaip užkeikta?*

– Nu, ažkerėti anys. E žydai kai meldžias, labai anys ti kap ažkeikia. Labai ažkeikia. I vot katrie vežės, kai žydus šaudė, vežė [jų turtą], – juos gi šaudė, va, Švenčioneliuos – tep visa šeima i vis tiek išlakė k čiortu matieri. Itu tai jau galiu rasirašyt. Cia va mūs kaimynas vienas, a moma itų sužinojo [kad žydų turto prisigrobė], tai paklaus, būdavo, maž tau reikia to, maž batų, – nugi šaudo žmogų. A moma sako: „Nieko man neraikia, aš savo turiu, nieko neraikia.“ Jokio... E visi nuvejo, šeima jų, – neliko nieko.

– *O jų turtas? <...>*

– Nu, anys [žydai] ažkeikė. I turtas, nu, neraikia i turto, nēr itų žmonių – nei turto, nei nieko. Katrie, va, išvažiavo paskui Lenkijon, i tinai neturėjo [gyvenimo]: tai pasimirė, tai ti kas ažumušė... i vis tiek nuvejo in niekų. <...>

Užrašyta Pašaminės k., Švenčionėlių sen., Švenčionių raj. 2010 m. Iš Bronės Stundžienės rengiamo Švenčionių ekspedicijos rinkinio.

Ieškant atsakymo į klausimą, kokios gi vidinės logikos galėjusios lemti žydų turto temos slinkti po holokausto folklorinių plėtočių link, atspirties taškas galėtų būti margoje ekspedicijų medžiagoje aptinkami paliudijimai, kad į folklorinę kultūrą skverbėsis kasdienybės duomuo. Čia derėtų priminti, kad ir Žemaitijoje, ir Dzūkijoje, ir rytų Lietuvoje užrašyta asmenine pateikėjų patirtimi grįstų pasakojimų apie žydų slėptą turtą, auksą neretai užkasant į žemę. Rytų Lietuvoje fiksuotas tikėjimas apie užkeiktą žydų turtą irgi aiškintinas platesniame kontekste, kurį sudarytų tose pačiose ekspedicijose užrašyti pasakojimai apie už turtą / auksą slėptus žydus⁶ ar patį faktą, kad į getus varomi žydai ne tik slėpė savo turtą, bet ir patikėdavo jį saugoti miestelių gyventojams:

– *O čia aplinkui ar gyveno žydų?*

– Ignalinoj gyvena. Va čia va, kur namukai, tai vienas žydas bagotas labai gyvena, bet anas (visus šaudė, tai aš pats vaikas buvau, visus šaudė), e anas kavojos. Ai, gal kažkur numirė, sakė, kad nēr. Par kaimynais [kavojos], sakė, atidavį auksų. Anas turėjis [aukso], tai kažkas laikįs gal jį.

Užrašyta Bėčiūnų k., Ignalinos sen. ir raj. 2009 m. LTRF cd 304(11).

– *O tai per karą jie pasitraukė ar čia šitus žydus sušaudė irgi?*

– Ne, nepasitraukė. Juos nuvarė ir aššaudė.

– *O nebandė žmonės slėpti čia žydų?*

– Nu, biškį kur pasislapė kiek, pasislapė kiek, ale mažai, takių, kur jaunesnių... Da čia kalbeja, ir pas kunigų vienas žydas buva pasislėpjis. Lyg tai netikėja, kad kunigas gali žydų laikyt. <...> Da daug, daug kur da, nu, ne per daug labai, ale da žydai auksa turėja, tai auksa duodava, tai da ir priimdava pasislėpc.

Užrašyta Žydelių k., Ignalinos sen. ir raj. 2009 m. LTRF cd 316(15).

– *O tų išvežtų [į Sibirą] žmonių ar sušaudytų turto ar čia nepasiimdavo, nepasisavindavo kiti?*

– Pasisavindavo. Buvo. Buvo ir kad patys žydai duodavo paslėpt. Buvo ir pas mus palikta – tėvam pasitikėjo, paliko savo geresnius rūbus, o paskui po karo atvažiavo jų sūnūs ir pasiėmė. Tai mes turėjom išvežiot po visą karą ir paskui jiems atiduot tuos jų rūbus. <...>

– *O visi grąžindavo tą turtą?*

.....

6 Prisimena žmonės slėpę ir ne už atlygį, bet neretu atveju vis dėlto pabrėžiamas užmokestis už slėpimą, kaip, beje, ir pačių žydų vertinimuose: „Lietuvių slapstomi žydai jautė, kad už savo gyvybę yra skolingi tiems, kurie juos išgelbėjo kad ir už pinigų bei turtą, kurį turėjo jiems atiduoti“ (Cohen 1995: 221).

– Nu, nežinau, ar visi. Jeigu negrižo, niekas neatvažiuodavo, tai gal ir liko tam, kam buvo duota paslėpt.

– *O nepasakojo, kad jie užkasdavo ar paslėpdavo auksą ar turtą?*

– Aha. Buvo. Užkasta auksas buvo pačiam pradžia [miestelio], kur dabar sudegęs namas yra neseniai, naujai, pačioj pradžioj šitos gatvės, kairėj pusėj (jeigu iš čia, tai būtų dešinėj). Tai šita tai buvo auksas paslėptas.

Užrašyta Adutiškyje, Švenčionių raj. 2010 m. LTRF cd 466(5).

Susidūrus su išskirtine situacija, kai nebeliko šimtmečius kaimynystėje gyvenusių žydų, folklorinė patirtis aktyviai reiškėsi apmąstant jų tautą ištikusią tragediją (Daugirdaitė 2009a: 150). Katastrofos kontekste skleidėsi ir folklorinės interpretacijos žydų turto tema; joms atsirasti stimulą galėję duoti tikri įvykiai, kurių siužetinės plėtotės buvo nulemtos jau folkloro kūrybinio perprasminimo dėsnų, pasak tyrinėtojų, nepaisančių griežtų elgesio taisyklių su „šaltiniais“ (žr. Путилов 2003: 135). Būtų galima manyti, kad tokioms interpretacijoms buvusi palanki ir dirva, nes dar XX a. ketvirtajame dešimtmetyje labai aktyviai skleistas šimtmečius formuotas turtingo žydo stereotipas priešpriešinant jį kaip ekonominį konkurentą (žr. Vareikis [2009]; Eidintas 2001: 53). Šioje vietoje dera prisiminti ir šiandien kalbinamų žmonių nuomones, beje, gana gajas XX a. pirmosios pusės spaudoje ir literatūroje (žr. Zubrickaitė 2002: 8–13), kad prekyba ir verslas buvę žydų rankose, o tai užtikrindavę jiems turtingą ar bent jau turtingesnę nei kitų žmonių gyvenimą⁷.

Taiso Kalevi Raudalainenas, aptardamas kalbėjimo praktikų dinamiką, pažymi, kad „kultūrinių registrų maišymasis“, kai anksčiau periferijoje buvę reiškiniai stumtelimi arčiau kultūrinio diskurso centro, suaktyvėja kritiniais gyvenimo momentais ir kriziniais istorijos laikotarpiais (Рудалайнен 2006: 248–249). Antra vertus, pasak Boriso Putilovo, aptarusio etnografinės medžiagos sufolklorinimo mechanizmą, esama tam tikrų atrankos principų, pagal kuriuos vieni

.....
7 Keletas paliudijimų:

– *Ar žmonės pasakojo, kad turtingi žydai buvo?*

– Nu, i žydų visokių buvo. Žydai buvo turtingi, a kaima žmonės buvo biedni. Žydai gi vis ciek verslu kokiu užsiiminėdava, i visa. Anys jau turtingesni (LTRF cd 316/15/).

– *Kodėl miestas Židikais vadinamas?*

– Kad daug žydų bova. Dėdelė čia bova kokių 30 kriautuvių, è vėsas bova žydų kriautuvės. Lietuvis... tik du lietuvi teturie j kriautuves (LTRF md 188/1/).

Pasakodama apie vaikystėje miestelyje matytas riaušes ir pogromus, kai buvo išdaužytos žydų parduotuvės, nuo Tauragės kilusi pateikėja teigia: „Reiškia, žmonės negalėjo liautis su jais. Visokias piktadarybes darydavo, ir jų teisė buvo. Jie visur prieidavo. Jie pinigų turėjo ir visur jų teisė buvo“ (LTRF md 127/32/).

reiškiniai lieka už folkloro ribų ar jo dėmesio periferijoje, o kiti tampa jam reikšmingi (Путилов 2003: 134). Holokaustas, kartu ir žydų turto tema, kaip vienas sudėtinių jo segmentų, pateko į folkloro akiratį. Žydų auksas, turtas, pinigai, kuriais siekta išsipirkti nuo sušaudymo, atsilyginta už slėpimą, kurie tiesiog slėpti, ateityje tikintis juos susigrąžinti, galiausiai tikri ir tariami žydų turtai atitiktų vieną iš folkloro atrankos principų – B. Putilovo įvardytą kaip paties reiškinio semiotiškumas, jo semantinio perkodavimo ir meninės transformacijos galimybės (ten pat). Ne tik platus mitologinis turto (pinigų / aukso) paradigmos įprasminimas, bet ir žydo kaip kitataučio kitatikio įvaizdžio universalumas buvo palanki dirva rasti folklorinėms interpretacijoms žydų turto tema. Spontaniškos, nors kartais ir senosiomis tautosakos formomis, bet vis tiek per subjektyvumą išgyventus istorinius įvykius atskleidžiančios pohlolokaustinės refleksijos leidžia be vargo užčiuopti folklorinės patirties tęstinumą, grindžiamą tradicinėje kultūroje įsigalėjusiu žydo, kaip kitataučio kitatikio, demonizavimu (žr. Daugirdaitė 2009a: 151). Žydų tautą ištikusios tragedijos kontekste dėl gyvybingos folklorinės tradicijos įtakos radęsi naratyvai bei aktualizuoti tikėjimai žydų turto tema irgi leistų kalbėti apie statiško ir laikui bėgant nepakitusio žydo įvaizdžio folklorinėje tradicijoje plėtotę. Naujomis etninio kaimyno demonizavimo variacijomis, koreliuojančiomis su tradicijoje įsigalėjusiais stereotipais, lietuvišką medžiagą papildytų ir lenkų folklorinės kultūros pavyzdžiai, kuriuose išryškėja prasminiai per Antrąją pasaulinį karą užkeikto, iš tragedijos pralobusiems žmonėms nelaimės lemiančio žydų turto kontūrai (žr. Čała 2005: 103, 111).

Nauja žydų „mitologizacija“, susijusi su juos ištikusia tragedija, nesant kitokios patirties, pirmiausia atsispyrė į jau esamas folklorines struktūras. Antai cituoti pavyzdžiai iš rytų Lietuvos, iš pirmo žvilgsnio primenantys spontanišką, fragmentišką kalbėjimą apie užkeiktą žydų turtą ar, atrodytų, atsitiktinai sudėliotų prisiminimų kratinį, suplakant maldą ir prakeiksmą, tiesiogiai subordinuoti mitologinės patirties suformuotai folklorinei tradicijai. Kaip pastebi slavų tradicinės kultūros tyrinėtojai (o didžioji kitataučius vaizduojančių lietuvių sakmių dalis turi tarptautinius siužetus; žr. Anglickienė 2006: 113), palyginus liaudies pasakojimus apie kitataučius burtininkus ir raganas, krinta į akis, kad vieni „žinantieji“ kitataučiai elgiasi vietinės tradicijos rėmuose, naudodami tas pačias magines priemones kaip ir vietiniai burtininkai (visus juos, liaudies įsi-vaizdavimu, vienija priklausymas krikščionybei); o žydai visada naudojami sava magija ir pasiekia norimo rezultato pasitelkę savąją (žydišką), t. y. „svetimą“ vietinės tradicijos atstovui, maldą (Белова, Петрухин 2008: 502–503). Žvelgiant iš kaimyninių slavų tautų perspektyvos, kurią leidžia pasitelkti mums aktualių tikėjimų paplitimo duomuo, galima aptikti tradicijoje jau įteisintą prakeiksmo ir maldos sąsają. Baltarusijoje ir rytinėje Lenkijoje akcionališkos prakeiksmo for-

mos buvo susijusios su bažnytine atributika, pavyzdžiui, su žvakėmis; veiksmingiausia priemone kitam asmeniui prakeikti laikyta „juodosios mišios“. Jas retkarčiais sutikdavo aukoti ir stačiatikių dvasininkai (plg. Токарев 1990: 94), nors dažniausiai tokios „prakeikimo maldos“ (*молитвы на проклятия*) buvo užsakomos pas kitatikius, paprastai žydus, kurie jas atlikdavo savo pamaldų metu (Виноградова, Седакова 2009: 292).

Žydų turto temos integravimasis į sakmiškus nutikimus apie lobius taip pat nėra atsitiktinis ir pirmiausia signalizuoja apie naują dabar jau tik buvusių etninių kaimynų demonizavimo atspalvį. Nebus pasakyta nieko nauja priminus, kad lobis folklorinėje tradicijoje, kaip liudytų lietuvių sakmių bei padavimų apie lobius siužetai (žr. Vėlius 1987: 110–112; Kerbelytė 2002: 283–304, 328–337), paprastai suvokiamas kaip žemėje paslėptas turtas, užkeiktas jo savininko, saugomas velnio ir prieinamas tik tam, kas žino specialius maginius būdus, kaip jį surasti ir paimti; nors, nepaisant įvairių apsisaugojimo priemonių, lobį radęs žmogus dažnai būna nelaimingas, sunkiai suserga (paprastai tampa šlubas ar apanka), netikėtai miršta, išprotėja, nes šie užkeikti pinigai nelaimingi⁸.

Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, aptardama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje susiklosčiusį požiūrį į žydus ir jį formavusius veiksnius, išryškėjančius įvairiuose XVI–XVIII a. istorijos šaltiniuose, pažymi: „Priešingai nei kitose Europos šalyse, kur pradėdant viduriniais amžiais žydų burtininkavimas, demonizavimas ir ryšių su velniu įžvalgos buvo svarbūs įvaizdžio elementai, LDK praslydusios tokio pobūdžio mintys neturi tęstinumo, nėra aišku, ir kaip jos funkcionavo visuomenėje“ (Šiaučiūnaitė-Verbickienė 2009: 242).

Vis dėlto folklorinės kultūros, nors fiksuotos ir gana vėlai (XIX–XX a.), lygmeniu paliudyti, iki šių dienų vienaip ar kitaip tebeišskylantys žydų demonizavimo aspektai leistų svarstyti, kad žydo įvaizdžio sudėtinių segmentų kompleksas liaudies sluoksniuose kurtas ne vieną šimtmetį. Mitologizuoti naratyviniai folkloro tekstai rodytų, kad universalūs tikėjimai, susiejantys judėjus su kenkimo krikščionims magija, buvo linkę manifestuotis naujais, tam tikrą laikotarpį atspindinčiais siužetinėmis sprendimais. Tačiau ar tikėjimų struktūros ir dažnai jomis grindžiami mitologizuoti naratyviniai folkloro žanrai – tik mistifikuoto žydų kenkimo krikščionims įsivaizdavimo liaudiški variantai, mažai ką bendra turintys su oficialiosiomis nuostatomis ir sprendimais, ar vis dėlto pastarųjų inspiruotos liaudiškos interpretacijos, atskleistų išsamesnis tyrimas.

.....
8 Tiesa, esama ir „švarių / gerų“; t. y. neužkeiktų, lobių, kurie gali atitekti žmogui jam nepakenkdamai (žr. Левкиевская 1999: 500; Трофимов [2010]), tačiau cituoti pavyzdžiai iš Žemaitijos tikrai neatitinka šiai kategorijai priskiriamų lobių kriterijų.

DĖL KOLEKTYVINĖS ATMINTIES REPREZENTAVIMO INDIVIDUALIZUOTUOSE PASAKOJIMUOSE

Poholokaustinės refleksijos žydų turto tema įgijo įvairias folklorinės raiškos formas, bet atspindinčias tas pačias *kito / svetimojo* įvaizdžio mitologizacijos universalijas. Tačiau turto temai įreikšminti pasitelkta ne tik senoji lietuvių folkloro sistema. Jau aptariant holokausto refleksijas atkreiptas dėmesys, kad žodinėje tradicijoje susipina folklorinė ir individuali patirtys, o individualiuose prisiminimuose mitologinės pasaulėžiūros raiška grindžiama etninė ir konfesinė atskirtis redukuojasi iki minimo ar apskritai panaikinama susitelkiant prie moralinio su žydų žudynėmis siejamų įvykių vertinimo (Daugirdaitė 2009a: 159).

Besižvalgant po pastarųjų metų ekspedicijų medžiagoje ryškėjančias įvairias turto temos plėtotes, galima išvelgti panašias tendencijas: nors folklorinės poholokaustinės interpretacijos žydų turto tema formavosi išgalėjusių stereotipų pagrindu, mitologinės pasaulėžiūros raiška laikytinos priešpriešos „savas – svetimas“ nebelieka vertinant etninius kaimynus ištikusia tragedija pasinaudojusių žmonių poelgius. Folklorizuotuose naratyvuose svetimo turto tema aktualinama apibendrintina paremija *Svetimas turtas neina į gera*, minimu laikotarpiu išplatėjusia naujomis variacijomis, viena kurių būtų straipsnyje cituotame tekste nuskambėjęs teiginys, kad *žydų turtas nenuėina geruoju* (žr. LTRF cd 312/7/). Pasižvalgius po daug platesnį šiandien folkloristų fiksuojamą kontekstą, nei rūpia tautosaka senąja prasme, prie folklorinių interpretacijų šlietūsi ir grynai asmeniniai be jokių folklorinių inkluzų pasakojimai. Tokią prielaidą pirmiausia provokuotų tiek folklorizuotuose, tiek grynai asmenine patirtimi grįstuose prisiminimuose išryškėjančios besikartojančios *locus communis* kaip neteisėtai pasisavinto svetimo turto temos variacijos. Individualizuotų pasakojimų *locus communis*, turėjusios pereiti socialinę atranką ir socialinę cenzūrą (žr. Брагина 2007: 44), duotų pagrindą juos vertinti kaip reprezentuojančius ne asmeninę, bet kolektyvinę atmintį, kuri „veikia kaip perspėjimas ainiams. Ji konceptualiai dera su kolektyviniu protu ir valia. *Kolektyvinė atmintis* savin įima prisiminimus apie masinių tragedijų aukas ir apie įvykius, kurie daugiau niekada istorijoje neturi pasikartoti ir kurių žmonija neturi teisės užmiršti“ (ten pat: 16–17). Ar ne tokią intenciją – istorijos ateinančioms kartoms retransliavimą tegu ir per asmeninę prizmę – eksplikuoja Antrojo pasaulinio karo ir pokario įvykių inspiroti tekstai, apimantys ir refleksijas svetimo, ne tik žydų, bet apskritai per karą ar pokariu nukentėjusių žmonių turto tema? Kaip iliustracija čia primintinas Romualdo Granausko pokario įvykius rezonuojančio apsakymo „Vargonai su tekinėliais“ fragmentas:

Tą karvių melžimą aš dar aprašysiu, o dabar noriu tau papasakoti, kas dėjos mūsų tėviškėj, kai jumis išvežė į Sibirą. Ne, pirmiausia dar reikia aprašyti, kaip sribokų pačios išvežtųjų turtą dalijosi.

Tas kaip tiktai buvo Atvelykio rytą. <...> Žadėjau eiti į bažnyčią, išėjau į kiemą vandens parsinešti, o už tvoros bestovinti senoji Baltiejiėnė. Rytas buvo tykus tykiausias, visame miestelyje gaidžiai giedojo. Baltiejiėnė pašaukė mane:

– Ar į bažnyčėlę taisais?

– Taisaus, – sakau, – kaip netaisysiuos, juk Atvelykis!

– Ir aš taisaus, bet musintais nebeisiu.

– Ar susirgai, – klausiu, – ar kas?

– Ne, – sako, – bet šiandien miestely bus cūdai.

– Kokie tie cūdai?.. – nesupratau, o Baltiejiėnė prisišaukė mane su pirštu, taip susikišusios ir šnibždėjos per tvorą, – buvo toks ryto tykumas, kad nė puse balso negalėjai kieme rokuoties, – lig pat sribokyno ir dar toliau girdėjos. <...>

– Per pačią sumą tie cūdai bus, – pasakojo Baltiejiėnė. – Vakar Urkauskienė aplakstė visas sribokienes, įsakė būstinės kieme visoms būti. Aktyvistėms turtą skirstys!

– Aš neisiu! – sušukau. – Kaip aš veizėsiu? Viena gyvatė – brolio kailinius grobs, kita – brolienės paduškas tampys!

– Reik eiti! – kaip sakyte įsakė Baltiejiėnė. – Apsikamšyk širdį – ir eik! Vaikų vaikams tą reikės papasakoti!..

– Aš negaliu... – sakau. – Aš nukrisiu vietoj!

– Ir aš nukrisiu, bet eisiu! Skaudžiau, kaip yra, vis tiek nebebus! Tu jaunesnė už mane esi, tu ilgiau gyvensi, tu ilgiau ir atminsi! (Granauskas 1998: 67–68).

Netiesioginė užuomina į tokios interpretacijos galimybę užčiuoptina ir internete aptiktame straipsnyje apie žydus trumpai referuojamuose autentiškuose autoriaus prisiminimuose:

Gimiau ir augau Šiaurės Lietuvoje, Linkuvoje 1957 m. Žydų jau seniai Linkuvoje nebuvo – miestelis buvo visiškai lietuviškas. Net nebūčiau žinojęs, jog čia ne taip seniai gyveno žydų bendruomenė, jei ne senelis, kuris ne vieną kartą pasakojo [išretinta mano – V. D.] apie tai, kaip kaimynas Jonas karo pradžioje užsuko pas mus į svečius apsirengęs labai brangių paltu. Kai senelis paklausė, kiek jis už tą paltą mokėjo, Jonas juokdamasis atsakė, jog jam tą paltą „Joškė mirdamas padovanojo“ (Mitė [2009]).

Iš įvairių kultūros tekstų surankiotomis pavienėmis detalėmis ir būtų grįstina prielaida apie neindividualizuotą asmeninius potyrius atskleidžiančių naratyvų radimosi motyvaciją: privalu ateinančioms kartoms perduoti atmintį apie socialines

tragedijas, kad jos būtų apmąstytos ir įvertintos. O patikimiausias būdas šeimos ar sociumo gyvenimo įvykiams įamžinti tuo metu buvusi žodinė tradicija: „A vienu [atvejį, kai pasinaudojo žydu turtu] konkrečiai žinau. Čia jau nuo senų žinau. I tėvai žinoja, i aš žinau“ (LTRF cd 312/7/).

Neturint kryptingiau aprašytų dabartinių ekspedicijų medžiagos registru, ke- lioms pastaboms dėl folklorinių tyrimų perspektyvos pasirinkti du asmenines patirtis atspindintys prisiminimų fragmentai:

Tai va mano anyta pasakoj. Jau tį toki buvo pažįstami žydai, jau su kuriais sugyveno, nu, tai jau [jie] jai duos tų, duos tų, duos tų jau, kap jau jie žinojo, kad jau juos veš. Tai neėmė nieko. Nieko neėmė: nieko neraikia, nieko. O kici...

O pas mus tokis buvo kaimynas, tai jis smogiko žiedų užsidėjęs, tos mirties tų žiedų, an piršto, ir jis šaudė žydus; ne, ar šaudė, ar jis tį buvo, nežinau cikrai. Bet jis panašai buvo prisdėjęs. Tai prisvežįs jau patalų, padušų (o jie biedniai gyveno), prisdėjęs pa- duškų... Nu, bet jis irgi [nesusidžiaugė]. Ot, nigdi nenorėk svecimo turto, ba tau jis nepasiseks. Tai jis buvo... su partizanais biskį vaikščioj. O paskiau jį suėmė, sugavo. Nu, kap sugavo, taigi, žinot, nepaglosto: ir muša, ir visap daro. Ir jis gal neiškentė ir išdavė vienu bunkerį partizanų. Gal tį partizanų nerado, ar kų, gal cik tų slėptuvį rado. Nu, ir mus išvežė šaštadienį, o jį pirmadienį atėję šiciej išsivedė ir užmušė, nušovė partizanai. Partizanai šaudė, matai, tokius intaramus, katriej biskį jau ne jiem cinkami. Tai va šitep, o, atejo ir užmušė. Tai tau ir turtas, ir viskas. Nenorėk svecimo turto. Kų savo procu užsigyvenai, tai turi. O svecimo turto neraikia norėc.

Užrašyta Mečiūnų k., Kapčiamiesčio sen., Lazdijų raj. 2008 m. LTRF cd 235(1).

– *O nematėt, kai vežė [žydus]?*

– Ne, aš nemačiau. Tiktai prisimenu, kaip mama atvažiava toj dienoj, kai juos ten jau šaudė. Jinai buva turguj tadu i atvažiava [iš turgaus] su arkliu. Ajajai, kai pradėja verkt (da bobutė, atsimenu, buva gyva), saka: „Ajajajai, kas miesti darasi, – saka, – vaikai mažuciai bėgioja, laksta, verkia, ajai, a, – saka, – šauda, gauda.“

Tai žmonių buva tokių sovescis: ėmė kas bi ką, rūbus vežėsi sau. <...> Aš geriausia atsimenu, kai da, prisimenu, kai... žinau gi tada šitą, tada, toj dienoj, žinau, kad, reiškia, – kaip čia dabar tau išaiškincie? – nu, mana tėvas ir Nevarsciuose ten gyvena, jau išeina, jo sesuo tikra [su vyru], e anys jau, kaip žydus vežė, buva nuvažiavį su arkliu, ir pasimta mašina (anksciau gi siuvasos mašinos gi tai buva brangios; i ten pas juos vaikų tai nemažai buva – penki, nežinau, kiek), tai priskrauta ti rūbų, visa kų. Tai moma nenorėja imc. Saka: „Man nereikia, nereikia jokių, nieka.“ A, tai anys norėja padėc [pas mus], reiškia, namuose bijoja paslikc. I jau cia, reiškia, jau [paliks]. Nu, tai vis tiek delto [paliko]: e bobutei gi, žinai, dukra, kapgi nepaims dukros rūbų. Nu, i palika gi šituos tin: suknelių tin visokių, tin padušų visokių, kaldrų. <...> Tai tada sukrovė visa

kų [pas mus]. Moma saka: „Aš nenoriu svetima krauja, – saka, – aš gyvinsiu nors kokioj būdelaj, bet man, – saka, – nereikia.“ Nu, palika, tai kų padarysi. Paskui nusivežė delto jie [pas save], nusivežė.

E anys važiava da kitąkart. Reiškia, da maža. Reiškia, teta jau mano gi tikra su vyru da važiava miestan. Reiškia, lika tušči namai – da daug lika turta. [Važiavo] da atsivežt. I juos, kai važiava namo priskrovį (a da žydai gi slėpėsi, nu, tai ti po ciltu jų pasislėpta), i kai ištraukė jos vyrų, kai intašė gerai, tai čiut namo atvežė. I neilgai gyvena. Gal dvi savaites pagyvena i mirė. Saka: „Va kap mūsų kraujas valgyt.“

Užrašyta Naujasalio k., Švenčionių sen. ir raj. 2009 m. LTRF cd 319(6).

Nusikaltimų, susijusių su žydų tautą ištikusia tragedija, apmąstymas laikytinas viena pagrindinių pohlolokaustinių refleksijų temų. Atskirai paimtas prisiminimų ar folklorizuotos interpretacijos fragmentas nuskamba kaip individualus emocinis istorijos rezonansas. Tačiau toje pačioje kultūroje tarp tekstai platesniame žodinės tradicijos kontekste leidžia stebėti, kaip į individualizuotus ar folklorizuotus prisiminimus pakliuvę istorijos fragmentai gula į darnią sistemą. Tiek folklorine-mitologine patirtimi grįsti pasakojimai apie užkeiktą žydų turtą, tiek, atrodytų, grynai asmenine patirtimi besiremiantys naratyvai apie laimės neatnešusį pasisavintą svetimą turtą lygia greta teigia tekstuose užkoduotą konfliktinę situaciją tarp nelaimės ištiktų žmonių ir jų nelaimė pasinaudojusių tos pačios kaimo ar miestelio bendruomenės narių, pažeidusių nerašytą moralės kodeksą, įvairiomis formomis ir formulėmis įtvirtintą ir žodinėje tradicijoje. Ir nors pasaulėžiūroje dar buvo gajus žydų skyrimas svetimųjų kategorijai, nesant instancijos, galinčios nubausti tradicinei vertybių sistemai nusizengusius bendruomenės narius (beje, neretai oficialiosios valdžios šalininkus ar atstovus), kaip patikima konfliktinės situacijos sprendimo strategija pasirenkama liaudiška tų įvykių interpretacija: nedorai pasielgusių žmonių gyvenimai racionalizuojami taip, kad kaltasis būtų nubaustas. Folklorine-mitologine patirtimi grįstuose pasakojimuose apie užkeiktą žydų turtą pagrįstai pasitelkiama su gyvenimo pragmatika susijusi maginė-ritualinė praktika. Konfliktinės situacijos sprendimas šiuo atveju tarsi paliekamas nesutariančioms šalims, kurių viena, nukentėjusioji, griebiasi magijos, užkeikdama savo turtą ir taip nubausedama neteisėtai juo pasinaudojusiuosius. Antra vertus, tikriausiai neatsitiktinai pasakojančio žmogaus akiratyje atsiduria, atrodytų, tiesiogiai su šia situacija nesusijusi šeimos linija, per kurią galbūt referuojama platesnio lokalinio sociumo pozicija⁹, verčianti

.....
 9 Atkreiptinas dėmesys, kaip pateikėjai į šiuos pasakojimus įtraukia ar tiksliau tarsi neįtraukia patys savęs. Pasakodami iš praeities perspektyvos, kai patys dar buvo vaikai, neturėjusiais vertinamojo ar sprendžiamojo balso, jie retransliuoja savo artimųjų, visateisių sociumo narių, poziciją susi-

kita, ne magiją ir burtus pasitelkiančių žydų demonizavimo linkme žvalgytis atskaitos taško sprendžiant konfliktinę situaciją. Ir tik iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad cituoti pavyzdžiai perteikia siaurą asmeninę patirtį. Tie patys išgyvenimai, atsikartojantys tiek individualizuotuose žodinės istorijos fragmentuose, tiek folklorizuotuose naratyvuose, susilydo į schematizuotą siužetą apie svetimą turtą pasisavinusių žmonių tragiškus likimus, leidžiantį žvelgti į šių tekstų kaip visumos potekstę.

Teminis tekstų lygmuo, neatsižvelgiant į jų „žanrinius“ skirtumus, atspindi vyravusias socialines bei etines nuostatas, į kurias atsiremiant ir ieškoma nusikaltimo ir bausmės dilemos sprendimo. Folklorine-mitologine logika grindžiamuose tekstuose bausmė realizuojama kaip žanro kanonų nulemtas dalykas: pildėsi žydų prakeikimai. Tačiau naujieji po holokausto radėsi tikėjimai apie užkeiktą žydų turtą, įsiliejantys į bendrą tikėjimų, susiejančių žydus su burtais ir magija siekiant pakenkti, arsenalą, vis dėlto neturi neigiamo vertinimo aspekto. Garso įrašai leidžia pajusti, kad tarsi su piktdžiuga ar tiesiog be jokio gailėsčio konstatuojama apie nesusiklosčiusį užkeiktą žydų turtą pasisavinusių žmonių ir jų artimųjų gyvenimą: „[– Ir kas buvo tam žmogui?] – Nežinau, kažkap šeima išmira anksti. Ir patys šitie, ir vaikai anksti išmira“ (LTRF cd 312/7/); „I vot katrie vežės, kai žydus šaudė, vežė [jų turtą], – juos gi šaudė, va, Švenčioneliuos – tep visa šeima i vis tiek išlakė k čiortu matieri. Itu tai jau galiu rasirašyt“ (iš B. Stundžienės rengiamo Švenčionių ekspedicijos rinkinio).

Jokio kito situaciją švelninančio konfliktinės situacijos sprendimo nesiuo ir su senosios kultūros paradigma nesusiję asmeninę patirtį atskleidžiantys pasakojimai, teigiantys vienprasmę bausmės projekciją – nusikaltusiojo nenaudai. Netgi cituotas pavyzdys iš Dzūkijos, kai siužetas išplečiamas papildoma informacija, kuri leistų svarstyti apie partizanų įvykdytą bausmę už išdavystę, tokią mintį perša tik iš pirmo žvilgsnio. Savita naratyvo „kompozicija“ išdavystės motyvą „įrėminant“ teiginiais apie pasisavintą svetimą turtą, kuriuo nepasidžiaugsi, diktuoja vienintelę galimą interpretacijos kryptį, nereikalaujančią jokių argumentų dėl bausmės teisingumo ar pagrįstumo (žr. LTRF cd 235/1/).

Šios, atrodytų, tik moralės nuostatomis grindžiamos bausmės už nusikaltimą prieš etninius kaimynus liaudiškos interpretacijos vargu ar galėtų būti atsiejamos nuo krikščioniškos pasaulėžiūros. Juo labiau fiksuotoje medžiagoje esant paliudijimų, kad ne tik žmonės smerkdavę tuos, kurie pasinaudojo žydus ištikusia

.....

darius konfliktinei situacijai (žr. jau cituotus pavyzdžius LTRF cd 319(6), 235(1), B. Stundžienės rengiamo Švenčionių ekspedicijos rinkinio medžiagą). Juo labiau kad kalbantysis kartais kuria iliuziją, jog remiasi daugybės žmonių patirtimi: „Vat aš vienų šitokį atvejį [kai negražino žydams jų turto] žinau. Ir žmonės žina. Ir viskų žina. E ti kur aplinkui kalba, tai daug, saka, šiteip, saka, užgynė ir užgynė turtą“ (LTRF cd 312/7/).

nelaime, bet ir kunigas per pamokslą liepdavęs jokių būdu neimti žydų turto (LTRF cd 463/4/). Tai gali būti paskata pasisavinusių svetimą turtą žmonių tragišką gyvenimo pabaigą interpretuoti kaip Dievo bausmę. Be jokio komentaro čia norėtusi pacituoti jau minėto R. Granausko apsakymo pokalbio fragmentą, stebint išvežtųjų į Sibirą turto dalybas:

Ir mudvi nuėjov į pakalnę. Sniegas bebaltavo tiktai pačiais patvoriais ir patrobiais, o ant grįstųjų gatvės akmenų buvo pilka purvo pliurė antsidėjusi; aš dar nusistebėjau, kaip Mikalajienė, taip smarkiai bėgdama į pakalnę, neišsilaužė kojų, juk senais slidžiais kaliošais tebuvo apsiavusi.

– Velnias daugiau kam padeda negu pondievs, – pasakė senoji Baltiejienė, ir aš visam amžiui įsidėjau tuos žodžius. – Bet tiktai lig laiko.

– O pondievs?

– O pondievs – visą laiką (Granauskas 1998: 69).

Vis dėlto pasakojančiojo retorika paprastai tenkinasi konstatavimu, kad nelaimingą gyvenimo baigtį tarsi išprovokuoja pats nedorai pasielgęs žmogus, neišvardijant baudžiančios / teisingumą vykdančios jėgos.

Didesne tekstų aprėptimi pagrįsti tyrimai dar koreguos straipsnyje keliamas prielaidas, atvers kol kas nuo mūsų užsislėpusias naujųjų šiandienos folkloro tekstų (žr. Stundžienė 2008: 31) reikšmes ir prasmes. Tačiau remiantis pastarųjų metų folklorinės tradicijos tyrimais visiškai pamatuotai galima teigti, kad dramatiškus Antrojo pasaulinio karo įvykius reprezentuojantys tekstai nėra tik žodinės tradicijos marginalija. Asmenine patirtimi grįsti prisiminimai, ne tik praveriantys prieigas folklorinių istorinių įvykių refleksijų šifruotėms, bet ir atliepiantys pačioms folklorinėms interpretacijoms, laikytini neatskiriama žodinės tradicijos dalimi.

Viena šiandien fiksuojamų istorijos interpretacijų temų – per Antrąjį pasaulinį karą žydų tautą ištikusi tragedija. Netgi tradiciniais klausimais grįsta įprasta apklausos forma iš atminties dažniau traukia ne klasikinius siužetus, kurie žmogui funkcionaliai jau nebereikšmingi, bet oficialiojoje istorijoje nutylėtų socialinių tragedijų retrospekcijas. Apmąstant holokaustą aktualinama ir žydų turto tema, kuri bus neatsitiktinai pakliuvusi į folklorinę tradiciją ir čia ieškojusi nišų realizacijai. Holokausto kontekste įvairių tikėjimų, susiejiančių žydus su magija ir burtais, pagrindu plėtojosi naujos etninio kaimyno demonizavimo versijos apie jų užkeikiamą turtą. Tačiau pasitelkti ir nefolklorizuoti, tik asmenine patirtimi paremti pasakojimai, savo tematika atliepiantys folklorinėms interpretacijoms, leidžia svarstyti, ar folklorinės / folklorizuotos refleksijos svetimo turto tema

Antrojo pasaulinio karo ir pokario įvykių kontekste pirmiausia nebuvo orientuotos į konfliktines situacijas (kai kaimynas žudė ar trėmė kaimyną nepriklausomai nuo jo religijos ar tautybės, nebaudžiamas savinosi jo užgyventą turta, dėl kurio, anot Valentino Mitės, lietuviai galbūt ir prisidėję prie žydų žudynių; Mitė [2009]), ieškant jų sprendimo strategijų.

LITERATŪRA

- Anglickienė Laima 2006. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius.
- Būgienė Lina 2007. Nūdienos žemaičių sakmė: tarp anekdoto ir siaubo istorijos, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIV, p. 68–78.
- Cała Alina 2005. *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, Warszawa.
- Cohen Nathan 1995. Lietuvių požiūris į žydus per katastrofą, kn.: *Atminties dienos: Tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus geto sunaikinimo 50-mečiui*, 1993 m. spalio mėn. 11–16 d., Vilnius.
- Daugirdaitė Vilma 2009a. Folklorinės holokausto refleksijos, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVII, p. 148–161.
- Daugirdaitė Vilma 2009b. Pasižvalgymai po folklorinę atmintį ir dabartį: 2009 metų folkloro ekspedicija – tarp Ignalinos ir Švenčionių, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVIII, p. 213–228.
- Eidintas Alfonsas 2001. Žydai, holokaustas ir dabartinė Lietuva, kn.: *Lietuvos žydų žudynių byla: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*, sudarė Alfonsas Eidintas, p. 21–82.
- Granauskas Romualdas 1998. *Gyvulėlių dainavimas: Apsakymai ir esė*, [sudarė Živilė Genovaitė Bandorienė], Vilnius.
- Kerbelytė Bronislava 2002. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, [t.] 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, Vilnius.
- Martinaitis Marcelijus 2007. Prisiminimai apie kalbą: Iš užrašų, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIV, p. 207–213.
- Mitė Valentinas [2009]. *Žydų žudynės Lietuvoje: kiaulidės ir Holokaustas*, prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=26953213>>, [žiūrėta 2009-12-18].
- Moyer Judith [2010]. *Step-by-Step Guide to Oral History*, prieiga per internetą: <http://dohistory.org/on_your_own/toolkit/oralHistory.html>, [žiūrėta 2010-08-01].
- Savukynas Virginijus 2002. Keletas protestantų įvaizdžių Lenkijos–Lietuvos valstybėje ir jų reikšmių rekonstravimo bandymas, kn.: Vytautas Berenis, Gintaras Beresnevičius, Almantas Samalavičius, Virginijus Savukynas. *Lietuvių mentalitetai: tautinė istorija ir kultūros problemos*, Vilnius, p. 107–189.
- Stundžienė Bronė 2008. Folkloras kaip naujas kultūrinis tekstas, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXV, p. 25–37.
- Stundžienė Bronė 2009. Moterų kultūrinė saviraiška: dainų raidos vingiais, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVII, p. 64–82.
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė Jurgita 2009. *Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: Sambūvio aspektai*, Vilnius.
- Vareikis Vygantas [2009]. *Lietuvos antisemitizmo istorijos bruožai*, prieiga per internetą: <<http://komisija.lt/files/www.komisija.lt/File/2000%seminaras%20apie%20antisemitizma/V.Vareikio%20pranesimas.doc>> failo html kopija, [žiūrėta 2009-01-29].
- Vėlius Norbertas 1987. *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis*, Vilnius.
- Zubrickaitė Renata 2002. *Lietuvių požiūris į žydus XIX a. II pusėje–XX a. I pusėje*: [Etnologijos bakalauro darbas], vadovė dr. Laima Anglickienė, VDU Humanitarinių mokslų fakultetas, Kaunas.
- Белова О. В., Петрухин В. Я. 2008. *Еврейский миф в славянской культуре*, Москва.
- Брагина Н. Г. 2007. *Память в языке и культуре*, Москва.

- Виноградова Л. Н., Седакова И. А. 2009. Проклятие, кн.: *Славянские древности*, т. 4, Москва, р. 286–294.
- Левкиевская Е. Е. 1999. Клад, кн.: *Славянские древности*, т. 2, Москва, р. 500–502.
- Путилов Б. Н. 2003. *Фольклор и народная культура: In tetogiat*, Санкт-Петербург.
- Раудалайнен Т. К. 2006. Функционалистская система жанров или динамика речевых практик? (Пророчество в среде финноязычных крестьянок Ингерманландии), кн.: *Сны Богородицы: Исследования по антропологии*, под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыкова, Санкт Петербург, р. 244–266.
- Токарев С. А. 1990. *Ранние формы религии*, Москва.
- Трофимов А. А. [2010]. „Добрые клады“. *К вопросу о функциях домового, prieiga per internetą*: <<http://www.ruthenia.ru/folklorelaboratory/trofim.htm>>, [žiūrėta 2010-08-05].

“The Strange Good Does No Good”: Post-Holocaust Reflections from the Folklore Perspective

VILMA DAUGIRDAITĖ

S u m m a r y

The subject of the article comprises diverse materials recorded during folklore fieldwork sessions organized by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore in the course of the recent years (2006–2010), in which the theme of the Jewish wealth is reminisced about, discussed and represented against the background of events of the war and post-war period. The theme of Jewish wealth was made so relevant in the reflections of holocaust and was introduced into the folklore tradition not accidentally indeed, seeking its realization here. The article aims at highlighting the scope of this theme, well pronounced in the oral tradition, at the same time reflecting about the possible causes of its getting actualized in relation to reminiscences of the painful historical events.

In the context of holocaust and on the basis of various popular beliefs attributing magic and sorcery to the Jews, new versions of demonizing the ethnic neighbors by way of depicting them as casting spells on their wealth got elaborated. The much broader context recorded by folklorists today than that embraced by the traditional folklore collectors allows us reasoning about the daily dimension that must have been penetrating the folk culture. In order to discuss the reflections of the Jewish wealth theme in the oral tradition more comprehensively, narratives which do not belong to folklore in its rigid sense, but are based on personal experiences, are thematically close to folklore interpretations and may serve as certain keywords helping to decipher them, should definitely be used. In order to answer why the theme of the Jewish wealth was made so relevant in the post-holocaust folklore tradition, an assumption is made maintaining that folklore / folklorized reflections of the strange (not only Jewish) wealth theme were oriented towards seeking means of solving the conflict situations in the context of World War II and the post-war events (when people had their neighbors killed or deported irrespective of their religion or nationality, only in order to appropriate their belongings).

Gauta 2010-11-03